વિકલ્પ સંગમ

અમારું જંગલ આપીશું નહી

પૂર્વા ગોયલ

This page is intentionally left blank.

૧૮૬૧
વસાહતી ભારત

સજ્જનો, મેં જે જોયું તે વિશે કહીશ તો તમને વિશ્વાસ નહીં થાય — ખજાના ભરેલી ભૂમિ.
તાજ માટે આપણે એને હસ્તક કરવી - અમ... અમ- જાળવવી પડશે!
ભારતીય જંગલ અધિનિયમ
મૂળનિવાસીઓ... પેલા જંગલીઓને કશું ભાન નથી. જંગલનો વહીવટ આપણે જ કરવો પડશે.
RESERVE FOREST
*આરક્ષિત જંગલ
નીકળો બહાર
આ જંગલો આરક્ષિત છે.
હા! હા! હા! હા!
તાજ માટે!
સંપત્તિનું ટીપેટીપું નીચવી કાઢો!
માફ કરજે પંખીડા, અહીં રાણીની માલિકી છે.
અને-
તારા પર પણ!

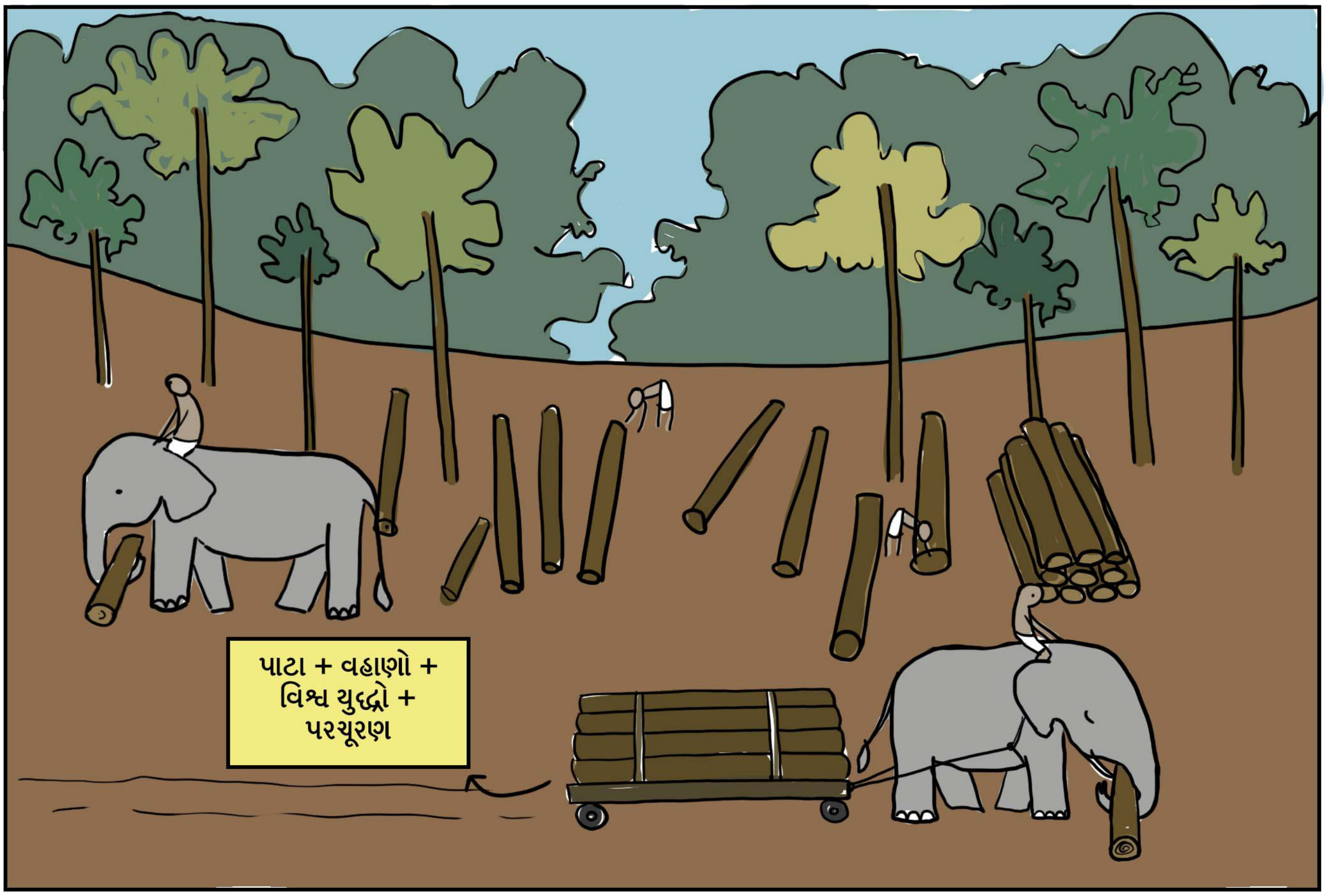
પાટા + વહાણો +
વિશ્વ યુદ્ધો +
પરચૂરણ

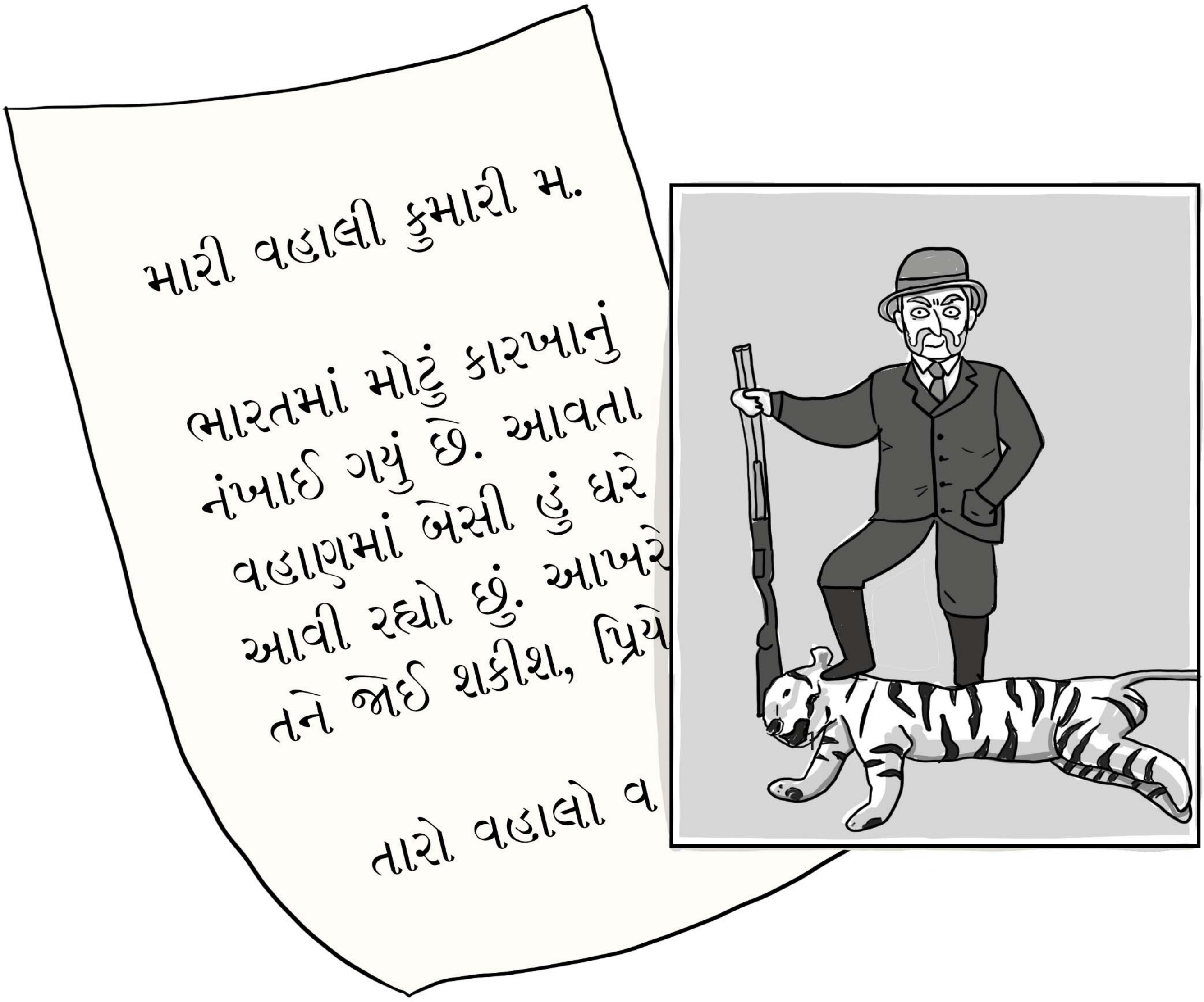
મારી વહાલી કુમારી મ.
ભારતમાં મોટું કારખાનું
નંખાઈ ગયું છે. આવતા
વહાણમાં બેસી હું ઘરે
આવી રહ્યો છું. આખરે
તને જોઈ શકીશ, પ્રિયે
તારો વહાલો વ

લંડન, ૧૮૭૦.
આવી પહોંચયો છે... પહોંચી ગયો છે...
ખટ ખટ ટકોરા
હમમ
પ્રિયે, તને રાહ જોવડાવવા બદલ દિલગીર છું.
જો... ભારતના જંગલોમાંથી તારા માટે ફળ લાવ્યો છું.

પંચોતેર વર્ષ બાદ

આઝાદી પછી લોકતાંત્રિક શાસનનો કયો પ્રકાર અપનાવવો એ અંગેની તીવ્ર ચર્ચા કરવામાં આવી.

૧૯૪૭, જે વર્ષે પ્રધાનમંત્રી નહેરુનું સ્વપ્ન સાકાર થયું

પંચાયતી રાજ પદ્ધતિ

૧૯૫૭માં, એક સરકારી સમિતિની ભલામણો પર આધારિત, ત્રિસ્તરીય પંચાયતી રાજ પદ્ધતિના સ્વરૂપમાં લોકતાંત્રિક વિકેન્દ્રિકરણની કલ્પના કરવામાં આવી. રાજ્યની અંદર નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયાનું પ્રથમ સ્તર ગ્રામ પંચાયત નક્કી કરાયું.

પ્રત્યક્ષ લોકશાહીના માધ્યમ તરીકે ઠેરવેલી, પંચાયતો રાજકીય પક્ષોના વિસ્તરણ, સમાજમાં સગાવાદ અને પિતૃસત્તાથી પ્રેરિત અને પોતાની સત્તા અને નિયંત્રણને મજબૂત બનાવવા વધુ વેગ આપવા પૂરતી રહી ગઇ છે.

ઐતિહાસિક રીતે વિખૂટા રખાયેલા, આદિવાસીઓનું દમન સહન કરવાનું ચાલુ રહ્યું

૧૯૭૦ના પાછલા દાયકાઓમાં વિસ્થાપન અને જંગલોના મોટા હિસ્સાના વિનાશનું જોખમ ઊભું કરતી સરકારની દરખાસ્ત અનુસાર એક બંધની યોજનાનો વિરોધ કરવા ગડચિરોલી જિલ્લાના આદિવાસીઓ એકઠા થયાં.

સ્વ-રાજની દિશામાં 'જંગલ બચાવો, માનવ બચાવો આંદોલન' એવી એક ખૂબ શક્તિશાળી ચળવળ શરૂ થઇ.

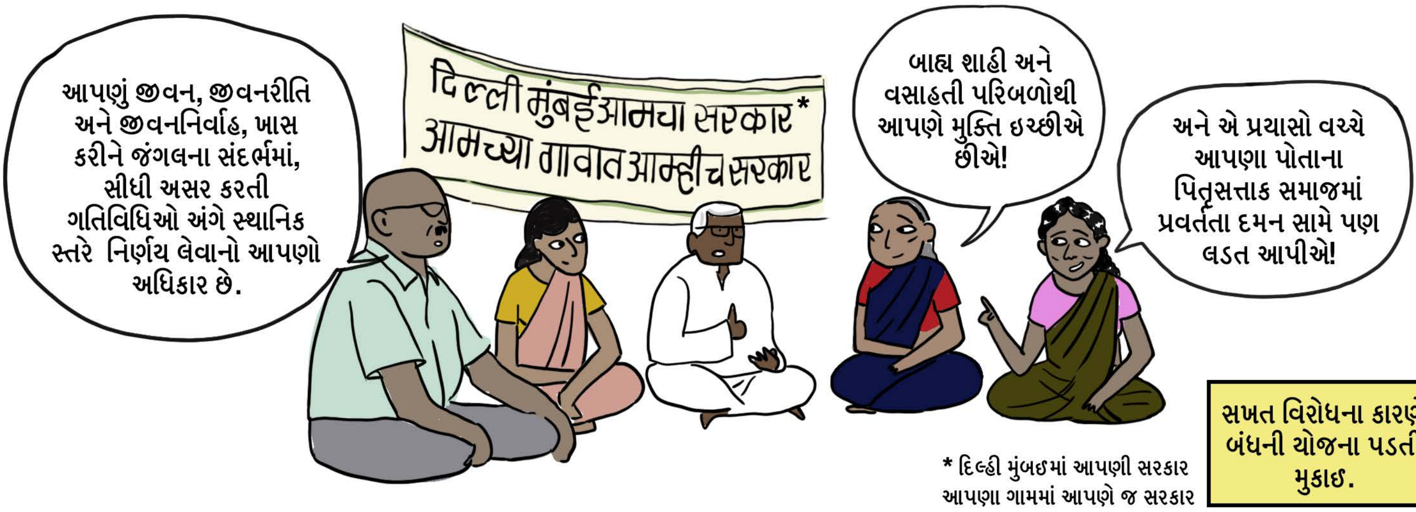

* દિલ્હી મુંબઇમાં આપણી સરકાર
આપણા ગામમાં આપણે જ સરકાર

સખત વિરોધના કારણે બંધની યોજના પડતી મુકાઇ.

દેશભરમાં શક્તિશાળી જમીની આંદોલનોને પરિણામે કાનૂની પર્યાવરણમાં ધરમૂળના બદલાવ આવ્યા.

પંચાયત (અનુસૂચિત વિસ્તારો સુધી વિસ્તરણ) અધિનિયમ, ૧૯૯૬

૧૯૯૬માં, આદિવાસી સમુદાયોને અનુકૂળ શિષ્ટ સત્તા અને કાર્યો પૂરા પાડવાના હેતુથી ૭૩મો બંધારણીય સુધારો અને પંચાયતી રાજ તંત્રને આદિવાસી વિસ્તારો સુધી વિસ્તાર્યા.

જંગલ અધિકાર અધિનિયમ ૨૦૦૬

આ કાનૂન દ્વારા, આઝાદ ભારતમાં પ્રથમ વખત ભારતમાં વસતાં આદિવાસી અને જંગલમાં વસતાં સમુદાયોને કરાયેલા ઐતિહાસિક અન્યાયની કબૂલાત કરવામાં આવી અને એમના પારંપરિક જંગલો પર શાસન, ઉપયોગ અને સંરક્ષણ કરવાના અધિકારોને માન્યતા આપવામાં આવી.

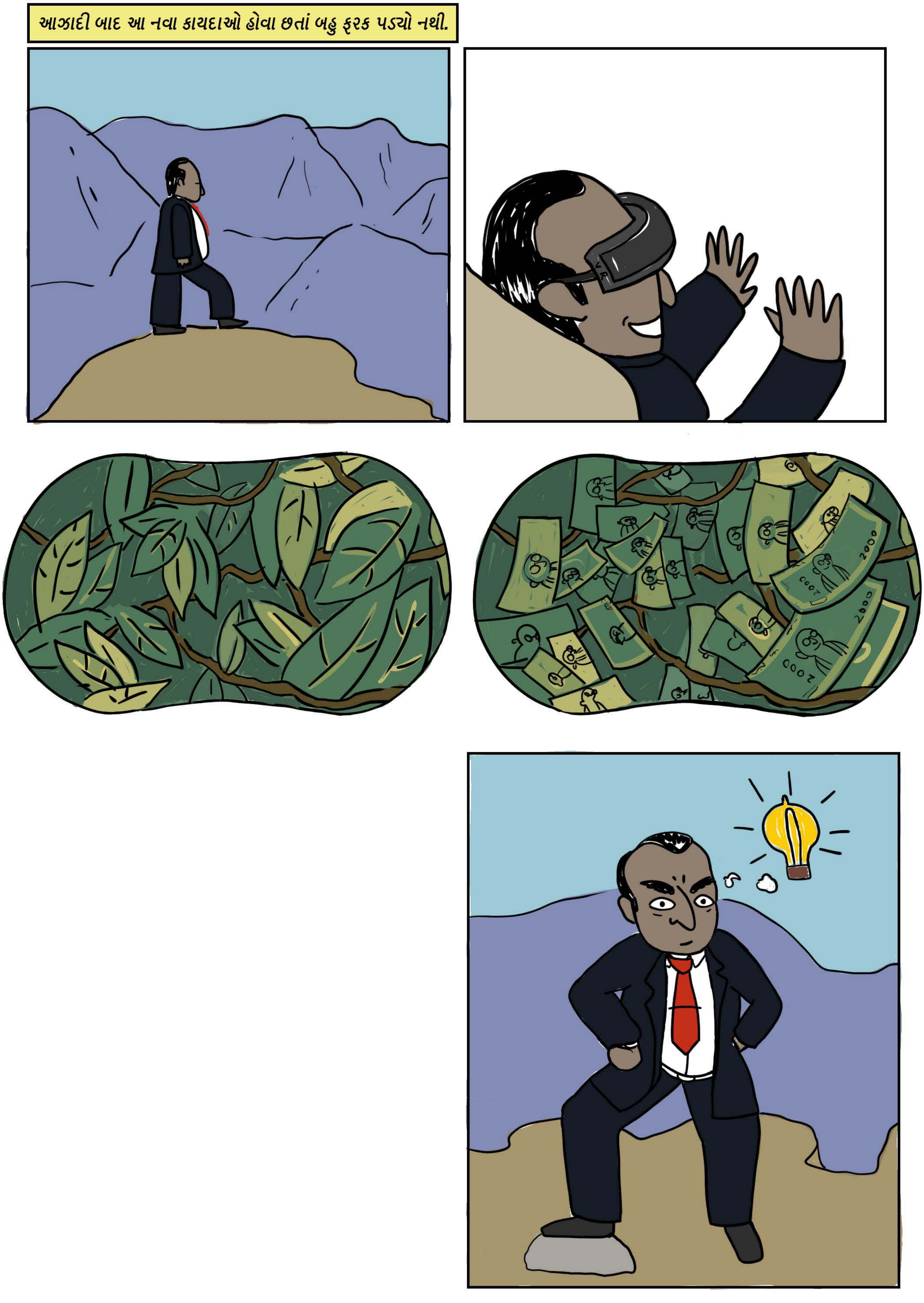
આઝાદી બાદ આ નવા કાયદાઓ હોવા છતાં બહુ ફરક પડ્યો નથી.

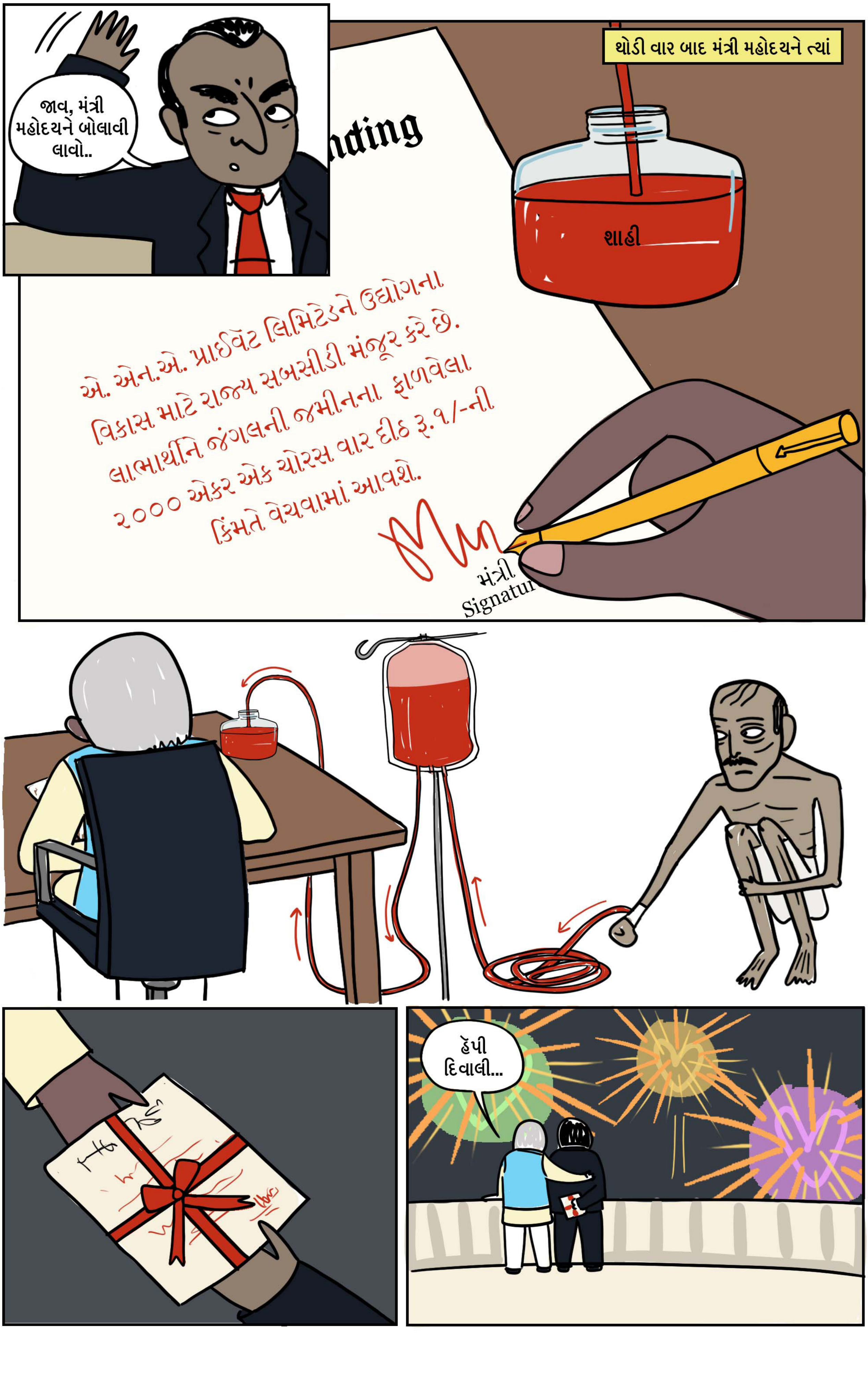

જાવ, મંત્રી મહોદયને બોલાવી લાવો..
થોડી વાર બાદ મંત્રી મહોદયને ત્યાં
શાહી
એ. એન.એ. પ્રાઈવેટ લિમિટેડને ઉદ્યોગના
વિકાસ માટે રાજ્ય સબસીડી મંજૂર કરે છે.
લાભાર્થીનિ જંગલની જમીનના ફાળવેલા
૨૦૦૦ એકર એક ચોરસ વાર દીઠ રૂ.૧/-ની
કિંમતે વેચવામાં આવશે.
મંત્રી
હેપ્પી દિવાલી...

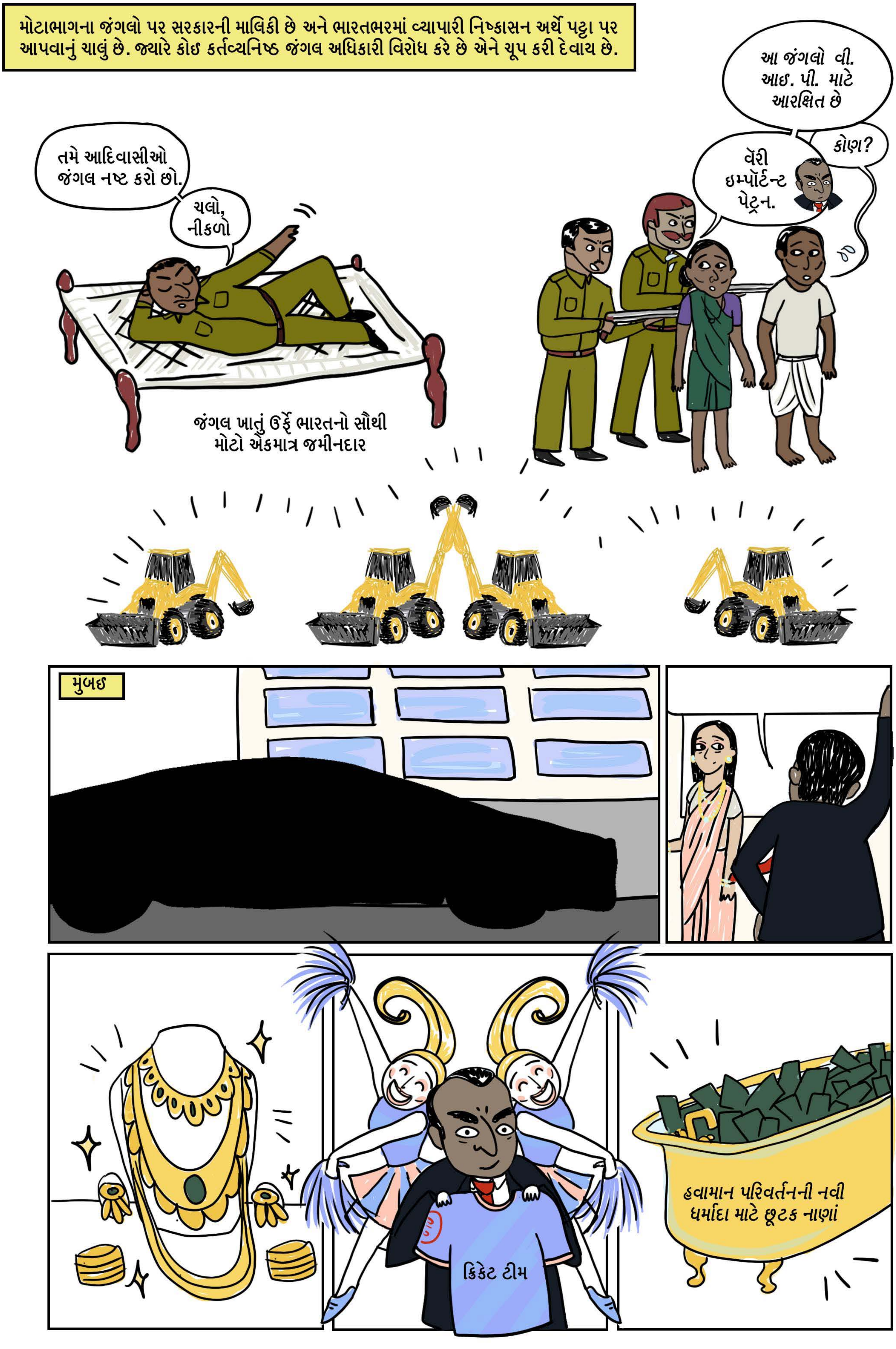
મોટાભાગના જંગલો પર સરકારની માલિકી છે અને ભારતભરમાં વ્યાપારી નિષ્કાસન અર્થે પટ્ટા પર આપવાનું ચાલું છે. જ્યારે કોઇ કર્તવ્યનિષ્ઠ જંગલ અધિકારી વિરોધ કરે છે એને ચૂપ કરી દેવાય છે.
તમે આદિવાસીઓ જંગલ નષ્ટ કરો છો.
ચલો, નીકળો
જંગલ ખાતું ઉર્ફે ભારતનો સૌથી મોટો એકમાત્ર જમીનદાર
આ જંગલો વી. આઇ. પી. માટે આરક્ષિત છે
કોણ?
વૅરી ઇમ્પૉર્ટન્ટ પેટ્રન.
મુબઇ
ક્રિકેટ ટીમ
હવામાન પરિવર્તનની નવી ધર્માદા માટે છૂટક નાણાં

અને સંઘર્ષ ચાલતો રહે છે...
ગડચિરોલી, મહારાષ્ટ્ર
દાળમાં કંઇક કાળું છે.
આ શું ચાલી રહ્યું છે?
અજંતા મિનરલ્સ લિ.નું કામ ચાલી રહ્યું છે.
અમે ઉપરથી આવ્યાં છીએ.
?
?
?
?!
એટલે કે... અમે અજંતા મિનરલ્સ લિ.ના અધિકારીઓ સાથે આવેલા છીએ.

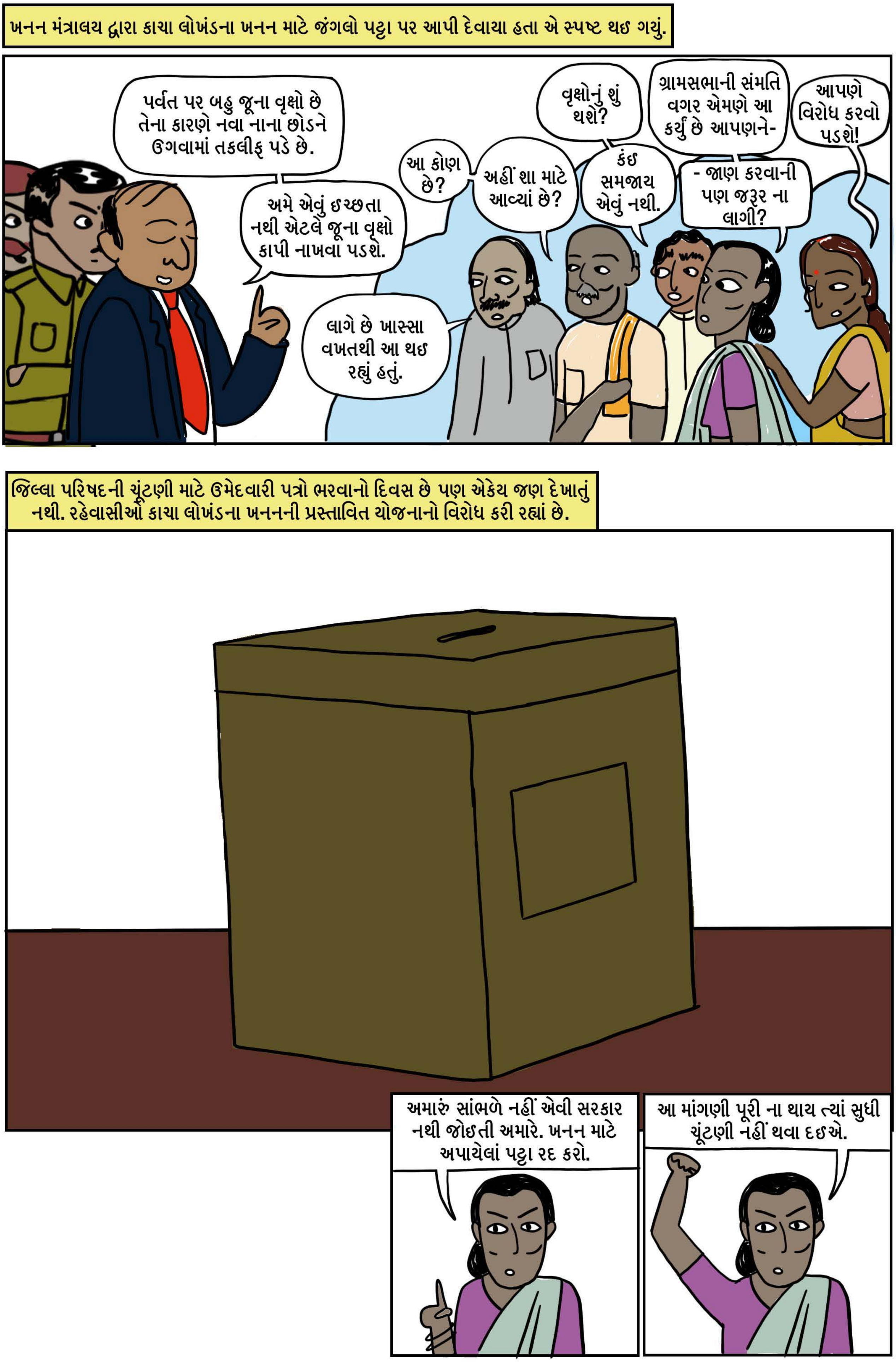

ખનન મંત્રાલય દ્વારા કાચા લોખંડના ખનન માટે જંગલો પટ્ટા પર આપી દેવાયા હતા એ સ્પષ્ટ થઇ ગયું.
પર્વત પર બહુ જૂના વૃક્ષો છે તેના કારણે નવા નાના છોડને ઉગવામાં તકલીફ પડે છે.
અમે એવું ઇચ્છતા નથી એટલે જૂના વૃક્ષો કાપી નાખવા પડશે.
લાગે છે ખાસ્સા વખતથી આ થઇ રહ્યું હતું.
આ કોણ છે?
અહીં શા માટે આવ્યાં છે?
વૃક્ષોનું શું થશે?
કંઇ સમજાય એવું નથી.
ગ્રામસભાની સંમતિ વગર એમણે આ કર્યું છે આપણને-
- જાણ કરવાની પણ જરૂર ના લાગી?
આપણે વિરોધ કરવો પડશે!
જિલ્લા પરિષદની ચૂંટણી માટે ઉમેદવારી પત્રો ભરવાનો દિવસ છે પણ એકેય જણ દેખાતું નથી. રહેવાસીઓ કાચા લોખંડના ખનનની પ્રસ્તાવિત યોજનાનો વિરોધ કરી રહ્યાં છે.
અમારું સાંભળે નહીં એવી સરકાર નથી જોઇતી અમારે. ખનન માટે અપાયેલાં પટ્ટા રદ કરો.
આ માંગણી પૂરી ના થાય ત્યાં સુધી ચૂંટણી નહીં થવા દઇએ.

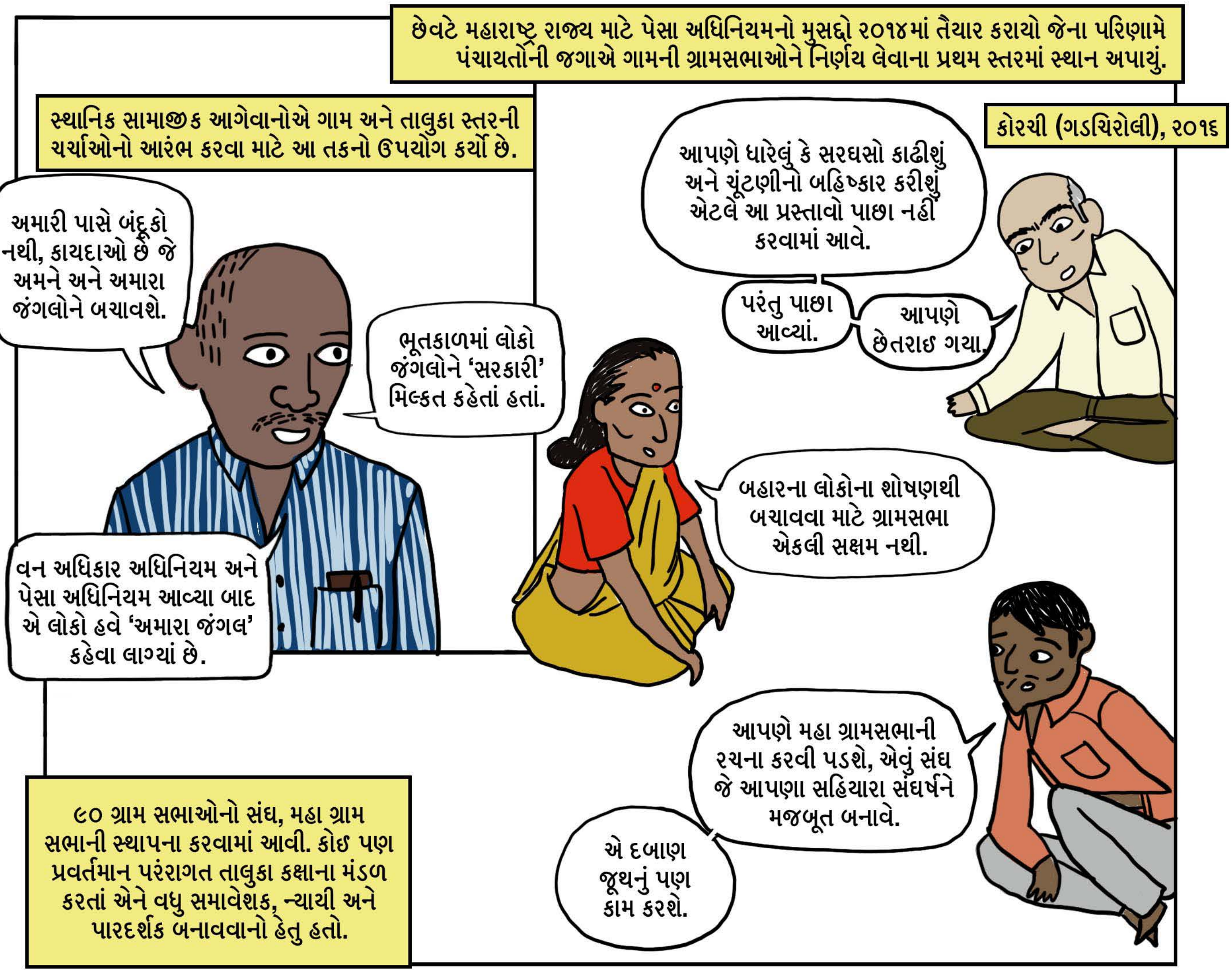
છેવટે મહારાષ્ટ્ર રાજ્ય માટે પેસા અધિનિયમનો મુસદ્દો ૨૦૧૪માં તૈયાર કરાયો જેના પરિણામે પંચાયતોની જગાએ ગામની ગ્રામસભાઓને નિર્ણય લેવાના પ્રથમ સ્તરમાં સ્થાન અપાયું.
સ્થાનિક સામાજીક આગેવાનોએ ગામ અને તાલુકા સ્તરની ચર્ચાઓનો આરંભ કરવા માટે આ તકનો ઉપયોગ કર્યો છે.
અમારી પાસે બંદૂકો નથી, કાયદાઓ છે જે અમને અને અમારા જંગલોને બચાવશે.
ભૂતકાળમાં લોકો જંગલોને 'સરકારી' મિલ્કત કહેતાં હતાં.
વન અધિકાર અધિનિયમ અને પેસા અધિનિયમ આવ્યા બાદ એ લોકો હવે 'અમારા જંગલ' કહેવા લાગ્યાં છે.
કોરચી (ગડચિરોલી), ૨૦૧૬
આપણે ધારેલું કે સરઘસો કાઢીશું અને ચૂંટણીનો બહિષ્કાર કરીશું એટલે આ પ્રસ્તાવો પાછા નહીં કરવામાં આવે.
પરંતુ પાછા આવ્યાં.
આપણે છેતરાઈ ગયા.
બહારના લોકોના શોષણથી બચાવવા માટે ગ્રામસભા એકલી સક્ષમ નથી.
આપણે મહા ગ્રામસભાની રચના કરવી પડશે, એવું સંઘ જે આપણા સહિયારા સંઘર્ષને મજબૂત બનાવે.
એ દબાણ જૂથનું પણ કામ કરશે.
૯૦ ગ્રામ સભાઓનો સંઘ, મહા ગ્રામ સભાની સ્થાપના કરવામાં આવી. કોઇ પણ પ્રવર્તમાન પરંરાગત તાલુકા કક્ષાના મંડળ કરતાં એને વધુ સમાવેશક, ન્યાયી અને પારદર્શક બનાવવાનો હેતુ હતો.

સ્ત્રીઓને પણ બોલવાનો અધિકાર હોવો જોઇએ!
ઓછામાં ઓછી ૫૦% બેઠકો પર સ્ત્રીઓનું પ્રતિનિધિત્વ હોવું જોઇએ.
આપણે પુરુષો પણ સ્ત્રીઓને બોલવા નથી દેતા.
સ્ત્રીઓ છૂટથી પોતાની વાત મૂકી શકે એવી મોકળાશ આપણે ઊભી કરવી પડશે.
ગ્રામજનો સંમત થયાં અને હવે મહા ગ્રામસભામાં દરેક ગ્રામસભામાંથી બે પુરુષો અને બે સ્ત્રીઓને સ્થાન આપવામાં આવે છે.
આ વિસ્તારમાં દસકાઓ પહેલાં પ્રથમ વખત ખનન કંપનીઓ આવી ત્યારથી દમનકારી જંગલ નીતિઓ અને વિકાસ સામે બૃહત લડતનો પ્રારંભ થયો. સ્ત્રીઓ આ પ્રતિરોધ આંદોલનને મોખરે રહી છે.

આ વિસ્તારમાં દસકાઓ પહેલાં પ્રથમ વખત ખનન કંપનીઓ આવી ત્યારથી દમનકારી જંગલ નીતિઓ અને વિકાસ સામે બૃહત લડતનો પ્રારંભ થયો. સ્ત્રીઓ આ પ્રતિરોધ આંદોલનને મોખરે રહી છે.
અહીં કોરચીમાં એક જાહેર સભા થઇ રહી છે.
ગામના આગેવાનો, સરકારી અધિકારીઓ અને કૉર્પોરેટ પ્રતિનિધિઓ એકત્રિત થયેલાં છે.
REC
તમે પૂછો છો આ યોજનાનો વિરોધ અમે શા માટે કરી રહ્યાં છીએ?
“પ્રકૃતિ જેટલી જૂની છે આ વસાહત.”
જંગલ સાથેનો અમારો નાતો વન અધિકાર અધિનિયમ કરતાં કેટલોય જૂનો છે!
“આદિવાસી સ્ત્રીઓનું જીવન અને જંગલ ગાઢપણે એકબીજા સાથે જોડાયેલા છે.”
“જંગલમાંથી અમે અમારો ખોરાક, વિધિઓ અને રીતિ-રિવાજો માટેની સામગ્રી અને બીજું કેટલુંય મેળવીએ છીએ.”

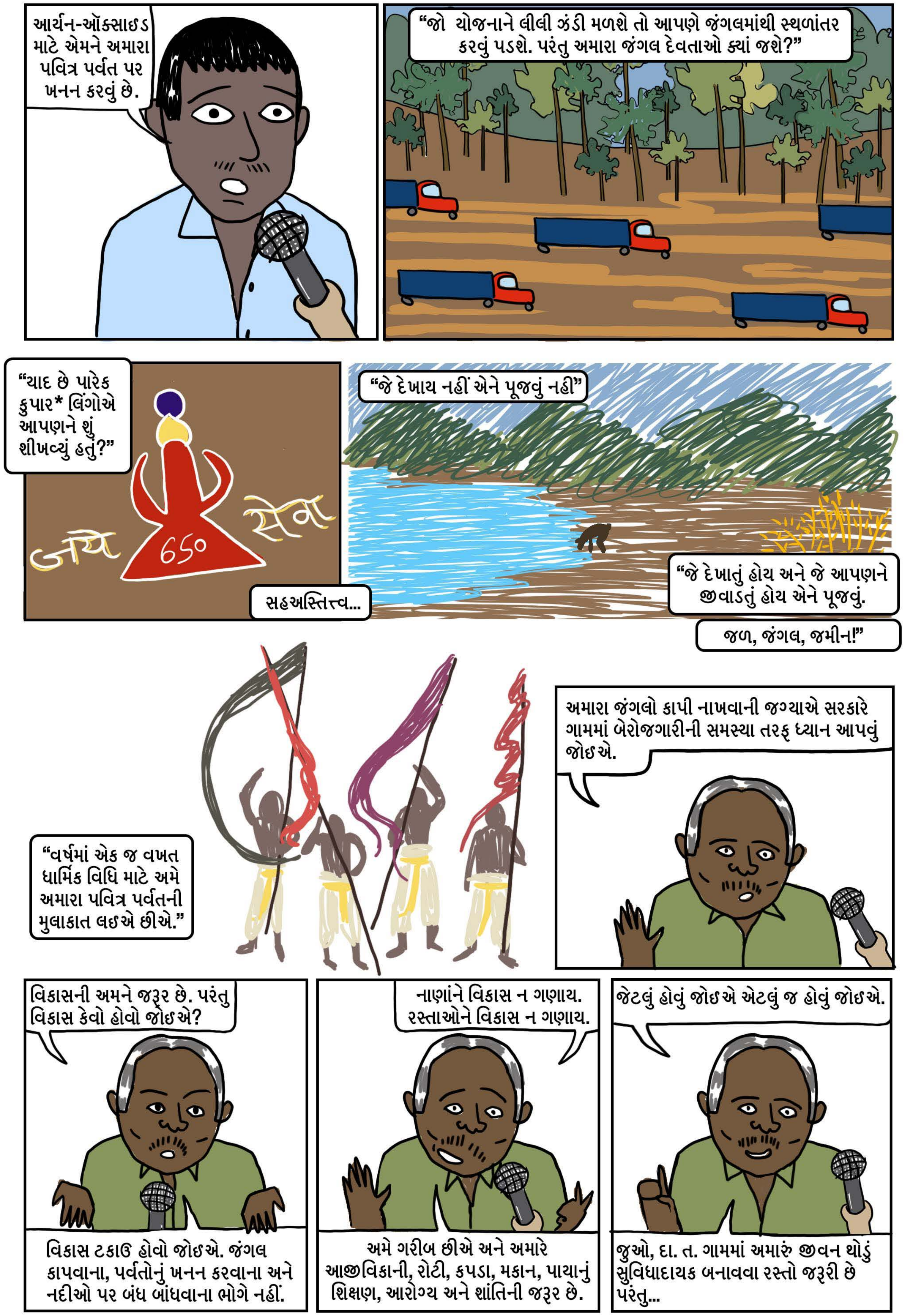

*તત્ત્વચિંતક, મોટાભાગના લોકો એમને ભગવાન માને છે પરંતુ ગોંડ આદિવાસીઓ એમને બુદ્ધ કે બાબા સાહેબ જેવાં મહાન વ્યક્તિ માને છે. 'કુળચિહ્ન'નો ખ્યાલ સૌપ્રથમ એમણે આપ્યો હતો.

...જો કોઇ એમ કહે કે અમારા પર્યાવરણના ભોગે અમને બે-ત્રણ લેનના રસ્તા કે ફ્લાયઓવરની જરૂર છે તો તે ખોટું કહેવાય
જરૂરત અને લાલચ વચ્ચે અમારે ભેદ પાડવાની જરૂર છે.
પેલો કાચો માલ બહારના લોકો વાપરે છે, એથી અમને શો લાભ થશે? અમારામાંથી અમુકને કદાચ નોકરીઓ મળશે પરંતુ યોજના પૂર્ણ થઇ ગયા બાદ નોકરીઓ જતી રહેશે. અમારી જમીન પણ નષ્ટ થઇ જશે.
“ફૂલ, છોડ, અમારી જમીન, અહીં ઊગતી ચીજો અમને જીવાડે છે. અમારા ખેતરોમાં અમારી જોડે કામ કરતા પ્રાણીઓ અમને જીવાડે છે. જે જંગલી પ્રાણીઓનો શિકાર કરીએ છીએ એ અમને જીવાડે છે.”
“પ્રકૃતિ અમારું રક્ષણ કરે છે અને આપણે પ્રકૃતિનું રક્ષણ કરીએ છીએ. અમારો વિકાસ અહીં થશે.”
આ સ્વતંત્ર વ્યવસ્થા અમારો વિકાસ છે.
જો આ જંગલ બહારના વ્યક્તિને આપી દેવામાં આવશે તો અમારી સ્વતંત્રતા અમે ગુમાવી બેસીશું.
અમારી જીવનરીતિ નષ્ટ થઇ જશે.
આ સંસાધનો પર એ લોકોની માલિકી થઇ જશે અને શિક્ષણ, ખોરાક, આરોગ્ય જેવી પાયાની જરૂરતો માટે અમને પરાધીન બનાવી દેશે.
“મારું આખું જીવન અહીં વીત્યું છે. જીવન, મારા સહિતનું, અહીં જોખમમાં છે. તેથી મારી જવાબદારી છે કે બીજાં પણ આ સમજે અને આ જીવનનું રક્ષણ કરવા માટે સહિયારો પ્રયાસ કરીએ.”
ગોંડી ભાષામાં એક જૂની કહેવત છે — ‘સારું કાર્ય કરવા માટે દરેકે પોતાની જવાબદારી પ્રત્યે સભાન રહેવું જોઇએ.”
જો દરેક જણ પોતાના હિસ્સાનું કામ કરે તો ગ્રામસભા અને ગ્રામજનો ગામનો વિકાસ ખુદ કરી શકે.
તો પછી ગામનો વિકાસ કરવા માટે કોઇ બાહ્ય માધ્યમની જરૂર ના પડે.

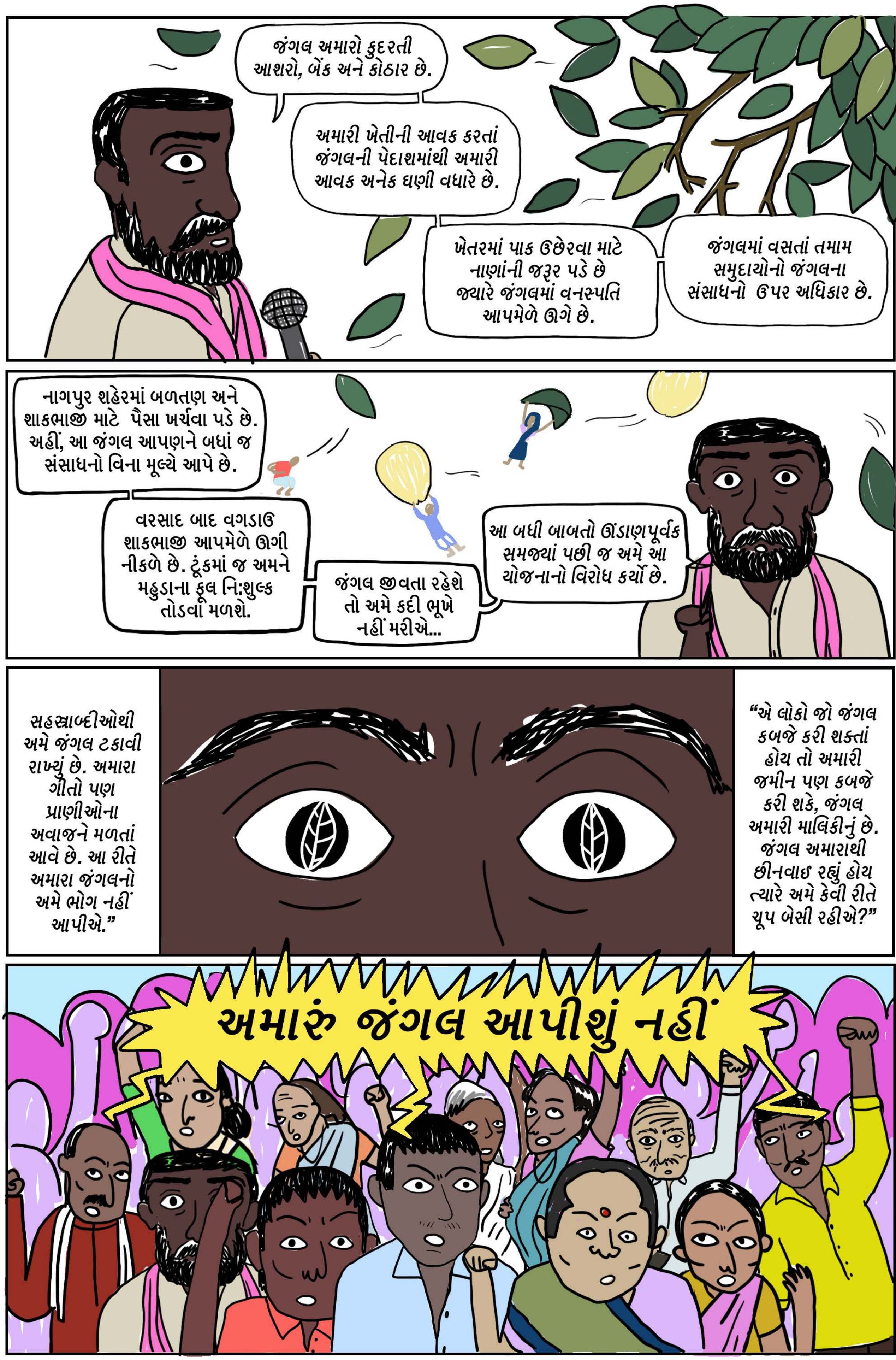
જંગલ અમારો કુદરતી આશરો, બેંક અને કોઠાર છે.
અમારી ખેતીની આવક કરતાં જંગલની પેદાશમાંથી અમારી આવક અનેક ઘણી વધારે છે.
ખેતરમાં પાક ઉછેરવા માટે નાણાંની જરૂર પડે છે જ્યારે જંગલમાં વનસ્પતિ આપમેળે ઊગે છે.
જંગલમાં વસતાં તમામ સમુદાયોનો જંગલના સંસાધનો ઉપર અધિકાર છે.
નાગપુર શહેરમાં બળતણ અને શાકભાજી માટે પૈસા ખર્ચવા પડે છે. અહીં, આ જંગલ આપણને બધાં જ સંસાધનો વિના મૂલ્યે આપે છે.
વરસાદ બાદ વગડાઉ શાકભાજી આપમેળે ઊગી નીકળે છે. ટૂંકમાં જ અમને મહુડાના ફૂલ નિ:શુલ્ક તોડવા મળશે.
જંગલ જીવતા રહેશે તો અમે કદી ભૂખે નહીં મરીએ...
આ બધી બાબતો ઊંડાણપૂર્વક સમજ્યાં પછી જ અમે આ યોજનાનો વિરોધ કર્યો છે.
સહસ્રાબ્દીઓથી અમે જંગલ ટકાવી રાખ્યું છે. અમારા ગીતો પણ પ્રાણીઓના અવાજને મળતાં આવે છે. આ રીતે અમારા જંગલનો અમે ભોગ નહીં આપીએ.”
“એ લોકો જો જંગલ કબજે કરી શક્તાં હોય તો અમારી જમીન પણ કબજે કરી શકે, જંગલ અમારી માલિકીનું છે. જંગલ અમારાથી છીનવાઇ રહ્યું હોય ત્યારે અમે કેવી રીતે ચૂપ બેસી રહીએ?”
અમારું જંગલ આપીશું નહીં

ભારત ટૂડેની ઑફિસમાં
આ શું બકવાસ છે?
આ ખનન યોજના આ વિસ્તારમાં કેવી રીતે વિકાસ લાવશે અને આ નકસલવાદીઓ જંગલમાં કેવી રીતે આતંકવાદ ફેલાવી રહ્યાં છે એ બતાવવાનું હતું તમારે.
એને બદલે તમે વિકાસ વિરોધી નકસલવાદી પ્રચાર કરવા માંડ્યા?!
આવું અમે પ્રસારિત કરીએ એવું તમે ઇચ્છો છો?!
તમને છૂટાં કરવામાં આવે છે!
જંગલમાં ઝાડ પડે અને નજીકમાં સાંભળનાર કોઇ હોય નહી તો એ અવાજ કરે છે?

અને સંઘર્ષ હજુ ચાલુ છે...

This page is intentionally left blank.

This page is intentionally left blank.

ઋણસ્વિકાર

આ ઉપચિહ્ન નવલકથા પુર્વા ગોયલે તૈયાર કરેલી છે.

આ કાર્ય માટે વિચાર સામગ્રી આશિષ કોઠારી અને શ્રિષ્ટી બાજપાઇ, કલ્પવ્રિક્ષ અને વિકલ્પ સંગમે પુરી પાડી છે.

ગુજરાતી અનુવાદ: રૂપાલી બર્ક

આ પુસ્તક નીચેની કૃતિઓ પર આધારિત છે:

વિમૅન કમ આઉટ ઑફ ધ વૂડ્સ: કલૅક્ટિવાઇઝેશન ઇન રૂરલ મહારાષ્ટ્ર — શ્રિષ્ટી બાજપાઇ

ઑન ધ કસ્પ: રિફ્રેમીંગ ડિમૉક્રસી ઍન્ડ વૅલબીઇંગ ઇન કોર્ચી, ઇન્ડિયા — નિમા પાઠક બ્રૂમ, શ્રિષ્ટી બાજપાઇ અને મુકેશ શેંદે

ઇકોલૉજી ઍન્ડ ઇક્વિટી — માધવ ગાડગીલ અને રામચંદ્ર ગુહા

ઝેંડેપાર યાત્રા: ઍન ઍન્યુઅલ પિલ્ગ્રીમૅજ ઑફ રૅઝિસ્ટન્સ ઍન્ડ હોપ — શ્રિષ્ટી બાજપાઇ

કૉન્સૉલિડૅટૅડ વ્યુઝ ઑન વર્લ્ડવ્યુઝ: કૉનવર્સૅશન્ઝ વિથ કમ્યુનિટી મૅમ્બર્સ કન્ડક્ટૅડ બિટવીન ૨૦૧૬-૨૦૧૯ (ઇઝમ ભાઉ, મહેશ, કલ્પના, સિયારામ, લાલસુ, ચમારુ કાલો, કુમારી તાઇ, સુનિલ, ઉકાઉ હોડી, સતિષ ગોગુલવર, શુભધા દેશમુખ.)

ગુજરાતી અનુવાદ: રૂપાલી બર્ક

શબ્દસૂચિ

ગ્રામ પંચાયત: ભારતના પંચાયતી રાજ તંત્રમાં નિર્ણય લેવાનું સૌથી નાનું એકમ રચતી ગામની ચૂંટાયેલી કાર્યપાલક સમિતિ. પંચાયત હેઠળ એક અથવા વધુ ગામનો સમાવેશ હોઇ શકે છે.

ગ્રામ સભા: એક ગામ કે અનેક ગામના તમામ પુખ્ત ગ્રામજનોથી બનેલું મંડળ.

ગ્રામ સ્વરાજ: ગામનું સ્વ-શાસન (અથવા ગ્રામ ગણતંત્ર)

પંચાયત સમિતિ/મંડળ પરિષદ/બ્લૉક સમિતિ: પંચાયતી રાજ તંત્રના ત્રણ સ્તર છે, ગ્રામ સ્તરે ગ્રામ પંચાયતની સાથે અનેક ગામથી બનેલી પંચાયત સમિતિ/મંડળ પરિષદ/બ્લૉક સમિતિ.

સરપંચ: પંચાયતના ચૂંટાયેલા વડા.

તાલુકા: અનેક ગામના સ્તરનું વહીવટી એકમ.

જિલ્લા પરિષદ: પંચાયતી રાજ તંત્રનું આ ત્રીજું સ્તર છે. અનેક તાલુકા/બ્લૉકથી બનેલા જિલ્લાને આ સ્તર આવરી લે છે. અનેક જિલ્લા મળીને રાજ્ય રચે છે.